

Велігодський В. М.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ОРГАНІЗАЦІЙ В ПЕРІОД РОЗБУДОВИ АВТОНОМІЇ В КРИМУ (кінець 80-х-90-х рр.)

Актуальність зазначеної проблеми визначається місцем і роллю політичних партій, громадських організацій і рухів у житті суспільства, розбудові української держави. Як свідчить історичний досвід, значення громадсько-політичних рухів і партій особливо зростає в перехідний період при зміні політичної системи. Саме такий історичний етап свого розвитку переживає сьогодні Україна і її невід'ємна частина Автономна Республіка Крим. На думку К.Ю. Богомаза на рубежі 80-х і 90-х рр. В Україні відбулася національно-демократична революція, яка відкрила їй шлях до справжньої свободи і державної незалежності [1, с. 1]. Саме в цей час в умовах демократичних перетворень почався процес відродження багатопартійності, зумовлений складною соціальною структурою суспільства, наявністю в ньому багатьох соціальних, класових і соціально-етнічних груп, які мають свої потреби і прагнуть реалізувати їх на практиці.

Політичні партії в Україні та їх осередки в Криму виникли в кінці 80-х на початку 90-х рр., коли в суспільстві була усвідомлена необхідність зміни державного устрою. Серед української інтелігенції виділилися дві групи: перша розділяла і частково оформлювала урядовий курс, інша виступала в якості політичної опозиції з критикою урядового курсу. Потім, в процесі зустрічного руху інтелігенції і соціальних груп, створилися політичні партії, здатні формувати, виражати і відстоювати їх інтереси.

За останні роки науковці опублікували велику кількість праць, присвячених виникненню і розвитку багатопартійності, формуванню якісно нових політичних відносин в Україні і Криму.

Серед них монографії О.А. Астохової, З.М. Зотової, Д.М. Горшкова, В.М. Компо, Є.М. Петренка. У двох монографіях В.М. Литвина вперше в українській історіографії здійснена спроба класифікації створених партій, аналізуються перспективи розвитку багатопартійності.

Досить ґрунтовним політичним доробком є підручник з політології О.А. Гобрієляна “Политические процессы в Крыму. Последнее десятилетие XX века”. Він є своєрідним узагальненням роздумів автора над політичними процесами, що відбувалися в Криму в останнє десятиріччя XX століття.

В 2002 році вийшла монографія В.І. Корольова “Политические партии Украины и Крыма. История и современность”, яка містить довідкові матеріали про політичні партії України та їх осередки в Криму. На жаль автор розглядає діяльність партійних організацій лише в період виборчих кампаній. Однак, поза увагою істориків залишилось чимало аспектів діяльності політичних партій в період розбудови автономії в Криму в кінці 80-х-90-х рр. XX століття, а саме: недостатньо проаналізовані етапи зародження в Криму багатопартійності, далеко не вивченим залишається питання ідеологічної діяльності загальнокримських, а з лютого 1997 р. осередків українських політичних партій, потребує додаткового висвітлення ситуації з діяльністю Партії економічного відродження Криму, фактично не розглянуто питання по реалізацію Закону України “Про політичні партії в Україні”. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження основних етапів зародження багатопартійності, діяльності партій та їх осередків в Криму.

Метою статті є аналіз діяльності політичних партій, їх роль в підготовці і проведенні виборів в Криму, дослідження причин і джерел багатопартійності, основних етапів її становлення в Криму.

Період становлення багатопартійності в сучасній Україні багато в чому схожий з періодом становлення партій в Європі на зламі XIX-XX століть. Він визначався кризовим станом політичної системи, послабленням державного впливу, демократизації всіх сторін життя суспільства, пошуком шляхів розвитку країни. Процес становлення багатопартійності почався з розвитку неформального руху, який особливо активізувався з прийняттям Закону СРСР про громадські об'єднання, що гарантував громадянам свободу створення громадсько-політичних організацій і значною мірою спростив їх реєстрацію. З цього часу неформальні рухи та об'єднання отримали статус законно діючих. Дещо іншим шляхом йшов розвиток політичного плюралізму, та створення політичних партій в Криму.

Перший етап охоплює 1988 рік. Головне завдання демократичних сил в Криму полягало в тому, щоб створити широкі політизовані об'єднання за прикладом народних фронтів Прибалтики.

Другий етап охоплює період з початку 1989 р. по серпень 1991 р. Для нього характерним був процес утворення нових політичних партій. Політичний спектр їх був досить широкий: відкрито антикомуністичні, анархо-сидикалістські, соціал-демократичні та комуністичні. В Україні на кінець 1990 р. було сформовано 15 загальнореспубліканських партій, які мали в Криму 8 своїх осередків. Крім того в Криму було створено 5 партій проросійського напрямку.

За чисельністю, наявністю організаційних структур, підготовкою лідерів і впливом на населення осередки політичних партій та загально-кримські політичні партії, які виникли в Криму, умовно можна віднести до трьох груп:

1. Політичні організації, які більше нагадували гуртки вузького кола однодумців. Політичні переконання створювали основу програмних документів.

2. Партії, які мали регіональний рівень.

Своєрідним “політичним проміжком” між другою і третьою групою були Соціал-демократична партія України, Партія “Зелених” України та Об'єднана соціал-демократична партія України. Вони були вже і не регіональні, але ще не могли претендувати на республіканський статус.

3. Комуністична партія, яка в Криму була представлена своїм осередком, мала відомого лідера Л.І.

Грача, порівнянно велику чисельність та розгалуження структури в багатьох містах і районах півострова.

Найважливішими віхами цього періоду були події пов'язані з виборами до Верховної Ради, серпневі події 1991 р.: усунення з політичної арени Компартії України, проголошення Акта незалежності України, створення партійних фракцій у Верховній Раді України.

Третій етап в розвитку багатопартійності починається з осені 1991 р., коли сталися кардинальні зміни в розстановці політичних сил в Криму на користь нових політичних партій і рухів. Все це вказувало на нову політичну реальність – перехід від процесу становлення до формування багатопартійної системи, контури якої вже чітко визначилися в кримському політикумі.

Аналіз свідчить, що політична система Криму в зазначений період зазнала кардинальних змін. Суттєвим чинником є те, що політичні партії та осередки загальноукраїнських (окрім комуністичної) були опозиційними до діючих органів влади, стримували поширення бюрократизації, змушували шукати ефективні виходи із кризи.

Характерним явищем багатопартійності стала гостра політична боротьба в період підготовки і проведення виборів в березні 1998 р. та у Верховній Раді Автономної Республіки Крим.

На нашу думку, саме на цих виборах вирішувалося питання, яким буде місцеве самоврядування, а також якою буде кримська автономія в цілому у наступні роки.

Місцеві вибори – це не тільки виборчий процес, але й велика політика, яка на них формується та реалізується. У більшості європейських країн таку політику забезпечують політичні партії – конституційні інструменти зв'язку між виборцями та органами місцевого самоврядування. Проте в силу політичних та геополітичних обставин, причин, що суперечать Конституції України, цю функцію в Криму присвоїла собі так звана неофіційна партія влади, яка об'єднує вищі ешалони державної бюрократії як у центрі, так і на місцях.

І це не випадково, оскільки місцеві вибори, як і вся система місцевого самоврядування в Криму, розвивалися в умовах панування номенклатурного капіталізму. За таких умов органи місцевого самоврядування формувалися зверху партією влади, а виборцям, надавалась лише можливість виражати їй довіру. Багато в чому це нагадує систему виборів радянського періоду. Тому на місцевих виборах 1994 р. і 1998 р. фактична роль політичних партій була зведена до мінімуму.

До Верховної Ради України було внесено багато законопроектів про зміни і доповнення до чинного Закону України “Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 14 січня 1998 р. та Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим”. Але ці зміни і доповнення не стосуються змін виборчої системи і тому не порушують питання про нову роль політичних партій.

Проведений автором аналіз свідчить, що найвищу активність по висуненню кандидатів у депутати Верховної Ради АРК в 1998 р. проявили Комуністична партія України і партія “Союз”. Вони висунули відповідно 106 і 52 кандидати в депутати. Інші політичні партії були менш активні. Зокрема: партія труда висунула 24 кандидати в депутати; Всеукраїнське об'єднання “Громада” – 23; партія Слов'янської єдності України – 22; Аграрна партія України – 19; партія економічного відродження – 19; Християнсько-демократична партія України – 18; Народно-демократична партія України – 16; Селянська партія України – 15; Партія захисників Вітчизни – 10; Всеукраїнська партія трудящих – 7; Партія Зелених України – 6; Соціал-демократична партія України (О) – 5; Соціалістична партія України – 5; Українська Республіканська партія – 4. Інші політичні партії висунули 11 кандидатів в депутати. [2].

Всього 25 політичних партій висунули на цих виборах 362 кандидати із них Комуністична партія України висунула своїх кандидатів в депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим в кожному із 100 виборчих округів.

За національною ознакою серед кандидатів в депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим домінували росіяни – 555 кандидатів в депутати (55,5 %), українців було 287 чол. (28,7 %) і 84 кримських татарина (8,4 %). [3, с. 369]

Результати виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим 29 березня 1998 р. свідчать, що найбільш ефективно провела агітаційно-масову роботу і стала безперечно переможцем виборчої гонки Комуністична партія України. Від цієї партії до Верховної Ради Автономної Республіки Крим обрано 38 депутатів. Нагадаємо, що кандидатами в депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим від Комуністичної партії України було висунуто 106 чол. – тобто 35,9 відсотка. Найбільшу кількість депутатів – комуністів було обрано в м. Сімферополі – 77,8 відсотка, у м. Алушті і Джанкої, Білогорському районі – 66,7 відсотка. Компартія України змогла обрати своїх представників до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які кількісно склали половину депутатів від загальної кількості в м. Армянську, м. Красноперекопську, м. Саки, Первомайському районі. [4, с. 545-549].

Другу позицію за результатами голосування на виборах зайняла Аграрна партія України. Від цієї партії було обрано 5 депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а висувалося 19 кандидатів в депутати. Це складає 25,9 відсотка по відношенню до висунутих кандидатів в депутати. Своєрідним виявом недовіри до партії “Союз” є високий відсоток кандидатів у депутати, яких виборці не підтримали на виборах 29 березня 1998 р. Із 52 кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим тільки чотирьох було обрано депутатами. Це складає всього 7,6 відсотка.

У результаті політичні партії розділили депутатські мандати таким чином: Комуністична партія України – 38, Аграрна партія України – 5, Народно-демократична партія України – 4, Партія “Союз” – 4, Партія

економічного відродження – 1, Соціалістична партія України – 1. 47 депутатів нового скликання склали безпартійні.

Комуністична партія України була утворена 19 липня 1993 р. на “відновлювальному” з’їзді у м. Донецьку. Зареєстрована Міністерством юстиції України 5 жовтня 1998 р. Компартія України виступає за соціалістичну спрямованість розвитку суспільства, утвердження в ньому гуманістичних демократичних, колективістських засад, верховенства закону, забезпечення рівності прав громадян усіх національностей. В 1998 р. чисельність партії складала 140 тис. чоловік. Складовою частиною Компартії України є Кримська республіканська організація Компартії України.[5, с. 160].

Соціалістична партія України. Утворена на установчому з’їзді у м. Києві 26 жовтня 1991 р. Зареєстрована Міністерством юстиції України 25 листопада 1991 р. Мета партії – утвердження повновладдя трудящих, створення політичних та соціальних умов для реальної участі громадян в управлінні справами держави і суспільства, побудова соціалістичного суспільства, у якому гарантується соціальна справедливість, справжня демократія, права людини.

Селянська партія України утворена 25 січня 1992 р. на Установчій конференції в м. Херсоні. Зареєстрована Міністерством юстиції України 3 березня 1992 р. Метою діяльності Селянської партії України стало сприяння політиці, спрямованій на розбудову агропромислового комплексу як основи відродження суверенної України.

Партія зелених України утворена в м. Києві 29-30 травня 1990 р. Зареєстрована Міністерством юстиції України 24 травня 1991 р. Основною метою діяльності цієї партії стало сприяння створенню умов для розвитку незалежної України та забезпечення інтересів її громадян шляхом узгодження економічних потреб з інтересами довкілля, гармонізації суспільних відносин, гармонізації взаємодії суспільства і навколишнього середовища, захисту прав людини і демократичних свобод.

24 лютого 1996 р. внаслідок злиття Трудового конгресу України і Партії демократичного відродження України в м. Києві була створена Народно-демократична партія України. Зареєстрована Міністерством юстиції України трохи пізніше – 30 травня 1996 р. Народно-демократична партія проголосила основною метою розбудову України як демократичної правової соціальної держави, побудову справедливого громадянського суспільства, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях, створення ефективного соціально-ринкового господарства.

В Автономній Республіці Крим на січень 1995 р. було зареєстровано 23 політичні партії, в тому числі 18 загальнокримських. Найбільш впливовими на той час були: Республіканська партія Криму – Республіканська Демократична партія Криму. Вона була створена в жовтні 1992 р.; Народна партія Криму, створена в жовтні 1993 р.; Партія економічного відродження Криму зареєстрована в листопаді 1992 р.; Союз підтримки Республіки Крим, створений в листопаді 1993 р.

Враховуючи специфіку політичного життя в Автономній Республіці Крим, створення тут регіональної організації Ліберальної партії України розпочалося в квітні 1995 р. Офіційними засновниками виступили П.І. Вялов-підприємець м. Феодосії, В.М. Алімов і В.В. Погорелов – жителі м. Сімферополя. Місцем знаходження відділення партії було визначено м. Феодосію, де 15 квітня 1995 р. відбулася Установча конференція. В роботі конференції прийняли участь 40 делегатів від 14 міських та районних партійних осередків. Головою організації було обрано П.І. Вялова. 29 квітня 1995 р. Кримська регіональна організація Ліберальної партії України отримала юридичний статус в Міністерстві юстиції Республіки Крим. [6, с. 90, 91.]

Для підтримки кримських лібералів, Рада Ліберальної партії України 6 жовтня 1995 р. провела гучну презентацію свого осередку в м. Сімферополі. Під час презентації була підписана угода між Ліберальною партією України і Партією економічного відродження Криму. Угода передбачала спільні дії обох партій у виборчих кампаніях, розробку законопроектів по реалізації своїх програм, проведення спільних масових політичних акцій, розробку економічних програм для України та координацію дій молодіжних організацій. Крім того, планувалося проводити консультативні зустрічі та спільні засідання керівних органів партій. На цій же презентації керівники партій виступили з спільною заявою, в якій була зроблена оцінка політичного і соціально-економічного положення в Україні і Криму. [7, с. 80, 81]

З одного боку цей політичний альянс дав короточасні позитивні результати. Регіональне відділення швидко зростало кількісно. Особливо швидко зростав Феодосійський міський осередок. За період з червня 1995 р. по червень 1996 р. Кримський осередок збільшився на 400 членів ліберальної партії. [8, с. 91.]. Але з точки зору довгочасної перспективи політичного розвитку і діяльності, ми вважаємо, що блокування з Партією економічного відродження Криму (яка згодом трансформувалася в Партію економічного розвитку України) було суттєвою помилкою керівництва членів Ліберальної партії. Суперечлива, а іноді і кримінально-сумнівна діяльність лідерів Партії економічного відродження Криму врешті решт підірвала імідж і Кримського осередку Ліберальної партії.

Аналізуючи матеріали 2-ї партійної конференції Кримського регіонального відділення лібералів, що відбулося в жовтні 1996 р., зазначимо, що крім окремих акцій по наданню матеріальної допомоги ветеранам війни і праці, багатодітним сім’ям, Малій Академії Наук Криму, не було проведено кропіткої політичної роботи серед населення. Єдиним засобом спілкування керівництва осередку цієї партії стала газета “Ліберал Криму”, яка виходила невеликим тиражем і не мала своїх постійних читачів.

Основними причинами недоліків в політичній роботі серед населення стали відсутність широкої соціальної бази партії. Ліберальна партія України орієнтувалася на середній клас, тобто середніх та дрібних

підприємців. В основу економічної програми патрії було складено розбудову правової держави з розвинутим ринком, що є нереальним не тільки для періоду 90-х рр., а і сучасного періоду.

Другим недоліком діяльності цієї партії і основною причиною її невдач була слабка теоретична розробка концепції наукового лібералізму. Теоретика партії та її керівництво намагалися запровадити в Україні існуючи на той час дві концепції сучасного неолібералізму:

- соціального, в якому основне місце займає державне регулювання соціально-економічних процесів;
- консервативного, де, навпаки, значно зменшується вплив держави на економічне та соціально-політичне життя.

Але на практиці, замість послідовної цілеспрямованої роботи, лідери Ліберальної партії України та керівники її Кримського осередку будували свою тактику засновану на першій і другій концепціях в залежності від змін соціально-економічної ситуації в Україні. Ця непослідовна тактика негативно позначилася на іміджі Ліберальної партії.

До суттєвих недоліків діяльності лібералів в Криму відноситься і слабка організаційна робота керівництва осередку, відсутність професійних партійних працівників. Як наслідок, процес формування міських і районних осередків розтягнувся майже на два роки. Тільки у вересні 1997 р. був зареєстрований Алуштинський міський осередок партії. Не витримують критики пояснення керівника Кримського осередку Ліберальної партії України П.І. Вялов, що зазначені недоліки були наслідком специфічних умов Криму, що “створили для лібералів складності в роботі з місцевими органами влади”. [9, с. 92.]

Результати виборів народних депутатів України та депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим в 1998 р. свідчать про повну недовіру виборців до кандидатів в депутати від Ліберальної партії. На цих виборах Ліберальна партія виступала у складі виборчого блоку з Партією праці. За підсумками виборів народних депутатів України виборчий блок партій “Партія праці та Ліберальна партія - разом” отримали в Криму найнижчий в Україні відсоток голосів – 0,6819 (в середньому по Україні – 1,8929 %). [10, с. 523]

На виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим в 1998 р. із 24 кандидатів в депутати від цього виборчого блоку не було обрано жодного депутата. [11, с. 551]

У лютому 1997 р. наказом начальника Головного управління юстиції України в Автономній Республіці Крим загальнокримські партії були позбавлені юридичного статусу. У виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим 29 березня 1998 р. прийняли участь 24 регіональні відділення українських політичних партій і організацій. [12, с. 303-362].

В 2001 р. Автономній Республіці Крим діють 51 відділення Всеукраїнських політичних партій. Серед них: Української Республіканської партії (кер. В.С. Єрмаков), партії “Міжрегіональний блок реформ” (кер. Б.В. Силенков), партії Труда (кер. І.К. Стратілаті), Соціалістичної партії України (кер. В.О. Калинюк), Конгресу українських націоналістів (кер. Л.М. Барзут), Народного Руху України (кер. Л.П. Пілунський), Християнсько-демократичної партії України (кер. М. Солом’яний), Народно-демократичної партії України (кер. С.В. Куніцин), Славянської партії громадянський конгрес (кер. Є.І. Попов), Селянської партії України (кер. А.І. Дроботов), Крестьянської партії (кер. О.О. Жилін), Соціал-демократичної партії України (О) (кер. Є.З. Фікс), Компартії України (кер. Л.І. Грач), Української селянської партії (кер. Б.О. Васильєв), Аграрної партії України (кер. А.В. Корнейчук), Української партії справедливості (кер. І.В. Плохотніченко), партії Славянської єдності України (кер. А.В. Глухов), Всеукраїнської партії “Союз” (кер. В.М. Фролов), Української християнсько-демократичної партії (кер. Т.М. Захарова), Партії національно-економічного розвитку України (кер. М.М. Барилюк), Всеукраїнського об’єднання “Громада” (кер. В.Л. Тутеров), Партії захисників Вітчизни (кер. С.М. Цуканов), Партії економічного розвитку України (кер. В.В. Яковлев), Партії Зелених України (кер. Ю.В. Комов), Конституційно-демократичної партії (кер. О.Л. Родівілов).

Проведений аналіз свідчить, що політична система Автономної Республіки Крим в умовах багатопартійності зазнала змін. Суттєвим чинником є те, що опозиційні партії і організації активно ведуть боротьбу проти відходу офіційних структур влади від демократичних процесів, курсу на здійснення реформ, стримують поширення бюрократизації, змушують керівництво автономії шукати ефективні виходи із кризи. Характерним явищем багатопартійності стала гостра політична боротьба у Верховній Раді Автономної Республіки Крим.

Отже можна з впевненістю сказати: завершується час необмеженого панування бюрократичної номенклатури. Історично вона себе вижила і вимушена поступитись місцем політичним партіям парламентського типу. Але процес формування цих партій йде складно і надто повільно, а вихована упродовж десятиліть номенклатура має неабиякий досвід і здатна, використовуючи адміністративні, фінансові та інші ресурси, зберегти своє керівне становище і повернути собі монополію на владу.

Запропонована Президентом України Л.Д. Кучмою конституційна реформа передбачає створення двопалатного парламенту. Обговорення проекту реформи викликало активізацію політичних процесів у Криму, зокрема проблем вдосконалення виборчого законодавства та прийняття нового Закону України “Про вибори народних депутатів Верховної Ради АРК” на пропорційній основі, що в свою чергу потребує подальших наукових досліджень діяльності осередків українських політичних партій в Криму.

Література:

1. Богомаз К.Ю. Громадсько-політичні рухи і партії в Україні у другій половині 80-х-на початку 90-х рр.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук.- К., 1992 р.
2. Підраховано автором за матеріалами виборів.
3. Парламент Крима: выборы – 98: Информационно-аналитическое издание. Часть 1. – Симферополь, 1999.
4. Там же.
5. Парламент України: вибори – 98: Информ.-аналіт. вид./ Центральна виборча комісія: Редкол.: М.М. Рябець (голова) та інш. – К., 1998 – Ч.1.
6. Вялов П.И., Роман В.А., с. 90, 91. Либеральные движения и партии в Украине (1861-1997 гг.). – Симферополь, 1998.
7. Там же.
8. Там же.
9. Там же.
10. Парламент України: вибори – 98: Информ.-аналіт. вид./ Центральна виборча комісія: Редкол.: М.М. Рябець (голова) та інш. – К., 1998 – Ч.1.
11. Парламент Крима: Выборы – 98: Официальное издание избирательной комиссии Автономной Республики Крым; Редкол.: И.И. Поляков (председ.) и др. – Симферополь, 1999.
12. Підраховано автором за матеріалами: Парламент Крима: выборы – 98: Информационно-аналитическое издание. Часть 1. – Симферополь, 1999.